

KS. PAWEŁ LEKS SCJ

„NIE BĘDZIESZ ZABIJAŁ!”¹

Zakaz zabójstwa z Dekalogu: „*Lo' tircach*”² — Nie będziesz zabijał” wydaje się współczesnemu człowiekowi czymś samo przez się zrozumiałym i nie wzbudzającym większego zainteresowania. A przecież należy on do tej grupy przykazań i zarazem praw, które swą jednością, precyzją i zdecydowaniem niezaprzeczalnie wyróżniają prawodawstwo izraelskie spośród innych zbiorów prawnych starożytnego Wschodu. I wydaje się, że raczej tylko przypadkowo literatura fachowa nie poświęciła dotychczas większej uwagi wnikliwшему studium tego zakazu.

Jedyną poważniejszą pracą na temat zakazu zabójstwa jest nieduży artykuł J. J. Stamma: *Sprachliche Erwägungen zum Gebot „Du sollst nicht töten”*³. Stamm stara się ustalić zakres zakazu zabójstwa głównie w oparciu o paralelne miejsca biblijne, w których występuje słowo *r-c-ch*. Jednakże mimo wielu cennych spostrzeżeń wydaje się, że trudno zgodzić się na jego twierdzenie, iż zakaz ten miałby być w Dekalogu sformułowany zbyt ogólnikowo, wskutek czego późniejsze dodatkowe przepisy miałyby dokonać pewnych rozgraniczeń, ustalając szereg wypadków „wyjętych” spod ogólnego zakazu zabójstwa, mianowicie: zabijanie nieumyślne, zabijanie w czasie walki, cheremu (klątwy wojennej) i wykonywanie wyroku śmierci⁴. Ponieważ twierdzenie to nie wydaje się w pełni uzasadnione, należałoby podjąć badania Stamm jeszcze raz, opierając je jednak na nieco szerszej bazie językoznawczej.

*

¹ Artykuł jest streszczeniem 3 rozdziału doktorskiej pracy pt.: „*Lo' tircach* — Nie będziesz zabijał! Studium nad zakazem zabójstwa w Starym Testamencie” — napisanej na sekcji biblijnej KUL pod kierunkiem ks. prof. Stanisława Łacha, Lublin 1965.

² Ze względu na trudności techniczne zastosowano uproszczoną fonetyczną transkrypcję wyrazów hebrajskich. Dla uniknięcia nieporozumienia zaznacza się, że: *ch* = *cheth*; *t* = *teth*; *k* = *kaf*; *c* = *cade*; *q* = *qof*; *ś* = *śin*; *sz* = *szin*; *th* = *thaw*; *s* = *samek*.

³ W „*Theologische Zeitschrift*” (Basel), 1 (1945) 81—90. Por. jednak również niedostępne dla mnie: A. Jepsen, *Du sollst nicht töten!* w „*Evangelisch-lutherische Kirchenzeitung*”, 13 (1959) 381—385.

⁴ J. J. Stamm, l. c., (uw. 3), s. 89n.

Jedną z charakterystycznych właściwości prawodawstwa izraelskiego jest rozporządzanie szerokim wachlarzem możliwości wyrażenia jakiegoś zakazu czy nakazu. Niektóre z nich⁵ należały do wspólnego, wielowiekowego dorobku duchowego Mezopotamii. Większość innych form, spotykanych w prawodawstwie izraelskim, powstała jako rodzimy wytwór myśli prawnej Izraela⁶. Każdą z nich cechuje odmienny charakter wyrazu, odzwierciedlający nieco inne środowisko swego pochodzenia, a do pewnego stopnia również czas swego powstania⁷.

Dekalog wyraża zakaz zabójstwa w tzw. formie apodyktycznej: *Lo' tircach* (Nie będziesz zabijał!). Forma ta zwraca się z niezwykłą mocą do poszczególnego członka społeczności, domagając się bezwzględного zastosowania do wyrażonego zakazu. Odnosi się on nie tylko do czynności jednorazowej⁸, lecz zachowuje swą ważność na czas nieograniczony⁹. Bliższe wniknięcie w takie sformułowanie domaga się uznania absolutnego autorytetu, przewyższającego powagę anonimowej społeczności prawnej, a nawet króla¹⁰. Stwierdzono bowiem, że królowie izraelscy nie posługiwali się nigdy tą formą prawną, tym bardziej że w teokratycznym Izraelu sprawowali jedynie władzę administracyjną i sądowniczą, a nie ustawodawczą¹¹.

Zestawienie sformułowania Dekalogu *Lo' tircach* z 29 innymi sformułowaniami zakazu zabójstwa¹², wyrażonymi za pomocą różnych

⁵ Chodzi zwłaszcza o tzw. zwyczajną formę kazuistyczną w prozie, którą niemal wyłącznie posługują się zbiory prawne Mezopotamii.

⁶ Np. zwięzłe, przytłaczające swoją powagą formuły kazuistyki imiesłowowej, szereg formuł kazuistyki metrycznej oraz kilka gatunków formy apodyktycznej.

⁷ Gatunki literackie formuł prawnych nie doczekały się jeszcze syntetycznego opracowania. Spośród ostatnich pozycji należałoby wspomnieć: H. Cazelles, *Études sur le Code de l'Alliance*, Paris 1946; McKenzie, *The forms of Israelite Law* (rozprawa nie opublikowana), Roma 1949; J. van der Ploeg, *Studies in Hebrew Law*, „The Catholic Biblical Quarterly”, 12 (1950) 248—259, 416—427; 13 (1951) 28—43, 164—171, 296—307; W. Kornfeld, *Studien zum Heiligkeitgesetz*, Wien 1952; F. Horst, *Gottes Recht. Gesammelte Studien zum Recht im Alten Testament*, München 1961; R. Kilian, *Apodiktisches und kasuistisches Recht im Licht ägyptischer Analogien*, „Biblische Zeitschrift”, NF 7 (1963) 185—202; Chr. Feucht, *Untersuchungen zum Heiligkeitgesetz*, Theologische Arbeiten 20, Berlin 1964.

⁸ Byłoby to wyrażone przez: 'al + imperativus.

⁹ Wyraża to: lo' + forma osobowa imperfecti. Por. P. Joüon, *Grammaire de l'hébreu biblique*, Rome 1947, § 113m; W. Kornfeld, op. cit., (przyp. 7), s. 56 nn.; Ch. Feucht, op. cit., (przyp. 7), s. 26.

¹⁰ Por. W. Kornfeld, op. cit., (przyp. 7), s. 58; W. Eichrodt, *Theologie des A. T.*, t. 2, Stuttgart 1961, s. 220 n.; M. Noth, *Das zweite Buch Mose*, Altes Testament Deutsch, Göttingen 1961, s. 129.

¹¹ Por. R. de Vaux, *Les Institutions de l'Ancien Testament*, t. 1, Paris 1958, s. 231—234; Ch. Feucht, op. cit., s. 89—91.

¹² Wj 20, 30 = Pwt 5, 17; Rdz 9, 6a; Wj 21, 12, 13, 14, 18 n., 20, 21, 22, 23, 28, 29, 30, 31, 32; 23, 7; Kpł 18, 21; 19, 16b; 20, 2b; 24, 17; 21b; Lb 35, 16—18; 20 n., 30, 31; Pwt 19, 11n., 13; 21, 9; 27, 24, 25.

innych gatunków stylistycznych, wykazuje, że najjaśniej, najogólniej, a zarazem najbardziej wprost wyraża ten zakaz właśnie sformułowanie Dekalogu. Jedne bowiem z pozostałych tekstów posługują się dla wyrażenia tegoż zakazu terminologią o zbyt szerokim zakresie¹³, inne ograniczają się tylko do pewnych gatunków zabójstwa¹⁴ albo wreszcie podają w tym względzie co prawda określone kryteria — mianowicie w ramach przepisów dotyczących instytucji azylu¹⁵, ale kryteria te zbiegają się ze specyficzną treścią słowa *r-c-ch* użytego w sformułowaniu Dekalogu. W kontekście bowiem wymienionych przepisów o azylu oraz w innych istotnych przepisach zakazujących zabójstwa powtarza się raz po raz bądź to słowo *r-c-ch*, bądź też jego jedyny w pełni adekwatny synonim¹⁶: (*szafak*) *dam (naqi)* — (Przelać) krew (niewinną)¹⁷. Toteż wydaje się, że badanie nad określaniem właściwego zakresu zakazu zabójstwa można z jednej strony ograniczyć do samego fundamentalnego sformułowania *Lo' tircach* (Nie będziesz zabijał), a z drugiej strony samo to sformułowanie można uważać za k l u c z do należytego zrozumienia pozostałych, niejednokrotnie samych przez się niezbyt jednoznacznych lub zbyt ogólnikowych innych sformułowań zakazu zabójstwa.

Tym samym można zatem przyjąć, że prawodawca zabrania kategorycznie (jest to wyrażone przez *Lo'* — Nie będziesz żadną miarą!) popełniania tego i — wydaje się — wyłącznie tego, co jest wyrażone treścią słowa *racach* (zabić). Trudno bowiem przypuścić, by tenże prawodawca miał wyrażać tak brzemienisty w skutki zakaz (bo pod sankcją śmierci), nie podając na tyle jasnego kryterium, które by pozwoliło uchwycić zasadniczy sens samego przepisu.

Pierwsi słuchacze znali niewątpliwie właściwe znaczenie otrzymanego zakazu. Dla nas jednak głównym sposobem poznania właściwego zakresu i sensu zakazu zabójstwa z Dekalogu jest przede wszystkim dokładne wniknięcie w teksty biblijne, zawierające słowo *racach*, które jest istotnym elementem sformułowania *Lo' tircach*.

Ze względu na zasadnicze znaczenie słowa *r-c-ch* będzie rzeczą wskazaną poddać je najpierw rozbiorowi etymologicznemu (1), następnie należy wniknąć w jego znaczenie w tekstach biblijnych (2), a w końcu na-

¹³ Np. Rdz 9, 6a: „Kto przeleje krew człowieka, tego krew ma być przelana przez człowieka”, lub Wj 21, 12; „Kto pobije człowieka tak, że umrze, musi być śmiercią ukarany”.

¹⁴ Np. zakaz ofiarowania dzieci Melekowi Kpł 18, 21; 20, 2b lub zakaz wydawania niesprawiedliwych wyroków śmierci Wj 23, 7; Pwt 27, 25; por. Kpł 19, 16b.

¹⁵ Pwt 19, 1—13; Lb 35.

¹⁶ Szerzej na ten temat niżej pod 3.

¹⁷ Zwroty tekstów o zabójstwie, w których występuje wyrażenie „krew”: „dochodzić krwi” Rdz 9, 5, 6; „jest krew” lub „nie jest krew (na kimś)” Wj 22, 1, 2; Lb 35, 27; „powstać przeciw krwi” Kpł 19, 16b; „przelanie krwi” Lb 35, 33; „krew niewinna” Pwt 19, 13; 21, 8, 9; 27, 25; „przelanie krwi niewinnej” Pwt 19, 10; 21, 7. Por też „człowiek niewinny” Wj 23, 7.

świecić tak uzyskane jego znaczenie przez zestawienie go z treścią słów znaczeniowo spokrewnionych (3).

1. ROZBIÓR ETYMOLOGICZNY SŁOWA R-C-CH (ZABIĆ)

W oparciu o przynajmniej częściowo sprawdzającą się hipotezę, że pierwotne rdzenie składały się tylko z dwu głosek, do których z biegiem czasu dochodziła trzecia, oraz w oparciu o progresywne względnie regresywne możliwości rozwoju składowych głosek jakiegoś wyrazu — można by również treść słowa *r-c-ch* rozpatrzyć na tle jego etymologicznego rodowodu ¹⁸.

Pierwszym szeregiem, spokrewnionym etymologicznie z *r-c-ch*, jest grupa słów, z których pierwsze dwie głoski brzmią *r-c*, podczas gdy dojdzie trzeciej głoski modyfikuje następująco podstawowe znaczenie pnia słowotwórczego *r-c-+*: *r-c* (coś zmiażdżonego?), *r-c-d* (śledzić nieprzyjaźnie), *r-c-ch* (stłuc, złamać?, przedziurawić, zabić), *r-c-'* (przebić), *r-c-c* (przełamać, ucisnąć). Wspólnym, podstawowym znaczeniem całego szeregu jest zatem idea miażdżenia, tłuczenia, łamania, rozbijania. Najtrafniej i zarazem najogólniej wyraża pojęcie pogruchoćenia i potłuczenia na śmierć — trzeci zestaw, mianowicie *r-c-ch*, ze względu na swoje drgające *r*, syczące emfatyczne *c* oraz mocne gardłowe *ch*.

Drugim tego rodzaju szeregiem jest grupa *r-'-+*, wykazująca następujące warianty znaczeniowe: *r-'* (zły), *r-'-d* (drzeć), *r-'-h* (zło, śmierć), *r-'-l* (drzeć), *r-'-m* (pobudzać do gniewu, huczeć; dręczyć), *r-'-'* (być złym; złamać), *r-'-c* (rozgromić, rozbić), *r-'-sz* (zatrząść). Wynika z niej wspólne znaczenie spowodowania zła, nieszczęścia. Najbardziej uwidacznia się to w słowie *r-'-c* (rozbijać, rozgromić).

Trzecim szeregiem, spokrewnionym z *r-c-ch*, jest grupa *r-g-+* o następujących modyfikacjach znaczeniowych: *r-g-z* (być podnieconym do gniewu), *r-g-l* (biegać), *r-g-m* (kamieniować), *r-g-n* (knuć spisek), *r-g-'* (wprawiać w niepokój), *r-g-sz* (gwałtownie poruszać). Wspólnym znaczeniem jest tu wywołać niepokój, wzburzenie. Najtrafniej wyraża tę ideę słowo *r-g-m*, zawierające głuche podniebienne *g* oraz emfatyczne war-gowe *m*: uśmiercić przez rzucanie kamieni.

¹⁸ Poniższe uwagi opierają się głównie na słownikach hebrajskich: W. Gesenius — F. Buhl, *Hebräisches und Aramäisches Handwörterbuch über das Alte Testament*, Berlin 1915¹⁷ przedr. 1959; F. Zorell — L. Semkowski, *Lexicon hebraicum et aramaicum V. T.*, Roma 1954; L. Koehler — W. Baumgartner, *Lexicon in Veteris Testamenti Libros*, Leiden 1953³.

Ponadto uwzględniono szereg gramatyk, np. C. Brockelmann, *Grundriss der Vergleichenden Grammatik der semitischen Sprachen*, t. 1, Berlin 1908; W. Gesenius — E. Kautzsch, *Hebräische Grammatik*, wyd. 28 (wyd. 29 niedostępne), Leipzig 1909; H. Bauer — P. Leander, *Historische Grammatik der Hebräischen Sprache des A. T.*, t. 1, Halle 1922; P. Joüon, *Grammaire de l'hébreu biblique*, Rome 1947.

Czwartą grupą jest *r-d-+*, z której można przytoczyć następujące słowa: *r-d-d* (podeptać, zgnieść), *r-d-h* (ugnieść, uciskać), *r-d-m* (leżeć w ogłuszeniu), *r-d-p* (ścigać, prześladować). Podstawowym znaczeniem grupy jest działać złowrogo w stosunku do czyjegoś życia. Najbardziej wybijają się tu *r-d-m*: leżeć w ogłuszeniu, oraz *r-d-p*: ścigać, prześladować.

Z zestawu piątego szeregu, opierającego się tylko na pierwszej wspólnej głosce: *r-+-+*, przy wariantach znaczeniowych: *r-h-b'* (napadać, ucisnąć), *r-w-* (wydać okrzyk wojenny), *r-w-c* (biegać), *r-t-sz* (roztrzaskać), *r-m-s* (deptać nogami), *r-p-p* (drzeć, trząść się), *r-q-* (ugniatać), *r-sz-* (działać niesprawiedliwie), *r-sz-p* (rozpalić, błyskać), *r-sz-sz* (zniszczyć, zburzyć) — wynika wspólna idea deptania, uciskania drugich, złowrogiego działania w stosunku do czyjegoś życia. Najsilniej przejawia się to w *r-t-sz*: roztrzaskać (dzieci o skałę).

Ponieważ *r* przechodzi czasem w *n*, można by ze słowem *r-c-ch* porównać jeszcze szereg słów *n-+-+* o następujących odcieniach znaczeniowych: *n-t-sz* (powalić, rzucić o ziemię), *n-s-ch* (wyrwać, zerwać), *n-s-* (wyrwać, ruszyć), *n-p-c* (rozbić, potłuc) *n-c-h* (klócić się, bić się). Wspólnym znaczeniem jest rozbijać, tłuc, potłuc.

Niektóre z tych słów wyrażają jakiś szczegółowy rodzaj śmierci, np. *r-g-m* (ukamienować), *r-t-sz* (rozstrzaskać o skałę), *n-t-sz* (roztrzaskać o skałę). Z porównania wymienionych słów wynika, że najlepiej nadaje się dla wyrażenia ogólnej idei śmiertelności działania w stosunku do drugiego człowieka słowo *r-c-ch* (zabić). Powyższe badanie wykazuje tym samym, że słowo *r-c-ch* znalazło się w Dekalogu jako niewątpliwie najbardziej trafne spośród swej całej rodziny etymologicznej, gdyż wyraża ideę zaszkodzenia drugiemu człowiekowi aż do śmierci włącznie najogólniej, a zarazem ze szczególną dozą emfazy.

2. ZNACZENIE SŁOWA *R-C-CH* (ZABIĆ) W TEKSTACH BIBLIJNYCH

Mimo przeciwnych wypowiedzi Koehlera¹⁹, powinna istnieć możliwość ściślejszego określenia treści słowa *r-c-ch* na podstawie kontekstu 46 miejsc biblijnych, w których to słowo występuje²⁰.

Z n a c z e n i e r z e c z o w n i k o w e

Rzeczownikowa forma *rocéach* (zabójca oraz morderca), występująca w Biblii hebrajskiej 31 razy (w tym w 30 wypadkach w prawodawstwie

¹⁹ Por. L. Koehler — W. Baumgartner, op. cit., s. 907: „[...] Die Unterscheidung zwischen vorbedachter und nicht beabsichtigter Tötung fehlt”. Por. też L. Koehler, *Der Dekalog*, „Theologische Rundschau”, NF 1(1929) 182.

²⁰ Nie zostaną tu uwzględnione 3 niepewne lekcje, zawierające słowo *racach*: Ps 42, 11; 62, 4; Ez 21, 27.

o azylu), wykazuje dwa przeciwstawne sobie znaczenia: zabójca względnie morderca.

1. *Rocéach* (zabójca) w znaczeniu człowieka, który popełnił zabójstwo w sposób *nieumyślny*. Bliższe okoliczności wskazują na:

a) Szczególny stan wiedzy-świadomości sprawcy zabójstwa. Stało się to mianowicie: *bib^eli-da'ath* (przez nieświadomość)²¹, *b^elo' r^eoth* (nie widząc go)²², *biszgagah* (przez nieuwagę)²³, *b^epéthac* (niespodzianie)²⁴.

b) Szczególny stosunek wolitywny sprawcy do zabitego: *Lo' šone' lo* (nie żywił on poprzednio nienawiści do zabitego)²⁵, *b^elo' 'e(j)bah* (bez żadnej nieprzyjaźni)²⁶, *lo' 'ojeb* (choć nie był jego nieprzyjacielem)²⁷. Celem zilustrowania takiego stanu jest przytoczony przykład przypadkowego zabicia kogoś toporem, który wyskoczył z trzonu²⁸, ewentualnie są podane pewne bliższe okoliczności: *lo' m^ebaqqesz ra'atho* (brak złowrogich planów)²⁹, *b^elo' c^edijjah* (brak podstępного ścigania)³⁰.

2. *Rocéach* (morderca) w znaczeniu człowieka, który dopuścił się zabójstwa *umyślnie*. Mają za tym przemawiać następujące okoliczności:

a) Stan jego świadomości: *'arab* (czatowanie)³¹, *bic^edijjah* (podstępne ściganie)³².

b) Jego nastawienie uczuciowo-wolitywne, w szczególności zaś jego nienawiść: *šone'* (żywił on nienawiść)³³, *b^ee(j)bah* (z nieprzyjaźni)³⁴, *b^ešin'ah* (z nienawiści)³⁵, *qam 'ala(j)w* (urządzenie napadu)³⁶, posłużenie się narzędziami, jak np. żelazem, kamieniem, drzewem, strąceniem z nienawiści, ciosem zadany ręką, innym niebezpiecznym narzędziem³⁷.

Do człowieka, który dopuścił się zabójstwa w takich okolicznościach, można z całą emfazą zastosować określenie *rocéach hu'* — ten to jest morderca!³⁸ Do tej grupy znaczeniowej należy także zaliczyć słowo *rocéach* w Jb 24,14.

²¹ W tekstach D: Pwt 4, 42; 19, 4; Joz 20, 3, 5.

²² Teksty P: Lb 35, 23.

²³ P: Lb 35, 11, 15; Joz 20, 3, 9.

²⁴ P: Lb 35, 22.

²⁵ D: Pwt 4, 42; 19, 4, 6; Joz 20, 5.

²⁶ P: Lb 35, 22.

²⁷ P: Lb 35, 23.

²⁸ D: Pwt 19, 5.

²⁹ P: Lb 35, 23.

³⁰ P: Lb 35, 22.

³¹ D: Pwt 19, 11.

³² P: Lb 35, 20.

³³ D: Pwt 19, 11.

³⁴ P: Lb 35, 21.

³⁵ P: Lb 35, 20.

³⁶ D: Pwt 19, 11.

³⁷ P: Lb 35, 16—18, 20—21.

³⁸ Lb 35, 16, 17, 18, 21.

Wydaje się, że niezwykle nacisk, położony na to właśnie znaczenie rzeczownikowej formy *rocéach* (jako „mordercy”, a nie „zabójcy”) wskazuje niedwuznacznie, że w jednym wypadku hagiograf posługuje się tym słowem z emfazą — mianowicie w znaczeniu „morderca” (i analogicznie „zabójstwo umyślne”), w drugim zaś wypadku jedynie w braku innego stosownego słowa — w znaczeniu „zabójca” (oraz „zabójstwo nieumyślne”). Jest to tym bardziej prawdopodobne, że język hebrajski nie dysponuje żadnym innym słowem ani na oznaczenie „mordercy”, ani „zabójcy”. Jedyna forma, która mogłaby tu wchodzić w rachubę: *horeg* (zabijający), zachodzi w Biblii hebrajskiej tylko 6 razy i to w znaczeniu wybitnie imiesłowowym, niemalże osobowym, a nie rzeczownikowym. Chcąc podkreślić jedynie właściwe i zamierzone znaczenie rzeczownikowej formy *rocéach*, posługuje się hagiograf na krótkiej przestrzeni Lb 35,16—21 aż 4-krotnie niezwykle silnie podkreśloną emfazą, wskazującą na człowieka, który stał się winnym zabójstwa *u m y ś l n e g o*: *Rocéach hu’* — Ten to jest (w jedynie właściwym tego słowa znaczeniu) mordercą! Można by to nazwać *e m f a t y c z n y m* znaczeniem słowa *racach*³⁹. Pojęcie to odnosi się w rzeczownikowym znaczeniu zasadniczo do ludzi, występujących na płaszczyźnie prywatnej. Nie odnosi się ani razu do zabijania na wojnie, ani też do Boga jako karzącego kogoś śmiercią.

Z n a c z e n i e c z a s o w n i k o w e

Na podstawie 13 miejsc biblijnych, w których występują czasownikowe formy *r-c-ch*⁴⁰, można by znaczenie tego słowa określić następująco:

a) Czasownik ten oznacza zabójstwo popełnione z pobudek prywatnych, w sposób niesprawiedliwy i bezprawny⁴¹, na człowieku niewinnym, prywatnym, bezbronny.

b) Sprawcą jego jest osoba prywatna, a nawet publiczna, nigdy jednak Bóg jako karzący zło.

³⁹ Stamm w cyt. art. analizuje miejsca biblijne z występującym słowem *r-c-ch* globalnie, nie przeprowadzając rozróżnienia na formę rzeczownikową i czasownikową. Tym samym nie zwrócił uwagi na wyróżnione tu emfatyczne znaczenie słowa *racach*. Odnosi się to również do krytycznej uwagi L. Koehlera, zob. przyp. 19.

⁴⁰ Przp 22, 13; Pwt 4, 22; 22, 26; Jr 7, 9; Oz 4, 2; Iz 1, 21; Ps 94, 6; Oz 6, 9; Sdz 20, 4; 4 Krl 6, 32; 3 Krl 21, 19; Lb 35, 27, 30.

⁴¹ Wypadek zabójstwa *t o l e r o w a n e g o* Lb 35, 27 (w ramach zwyczaju odwetu krwi, gdy człowiek winny nieumyślnego zabójstwa nie dochowuje warunków prawa azylu) oraz użycie tego słowa w wypadku *s p r a w i e d l i w e g o* wyroku śmierci w Lb 35, 30 (użycie jednak niewłaściwe, co prawdopodobnie należy przypisać dodatkowemu charakterowi fragmentu Lb 35, 30—34 oraz usiłowaniu dostosowania jego pierwotnie być może odmiennego słownictwa do raz po raz w Lb 35 powtarzającego się słowa *r-c-ch*) należy wykluczyć z wyprowadzania ogólnych wniosków o właściwej treści słowa *r-c-ch*, tym bardziej że nie mieści się ono w ramach emfatycznego znaczenia tego słowa.

c) Zabójstwo to nie służy nigdy właściwie pojętemu dobru publicznemu⁴², ale zostaje dokonane z chciwości, nienawiści, zazdrości lub innych względów osobistych.

d) Kontekst bliższy czy dalszy tego słowa podkreśla zawsze znamię grzeszności i moralnego zła tego czynu⁴³.

3. ZNACZENIE SŁOWA *R-C-CH* (ZABIĆ) A WYRAZY POKREWNE

Wyrazy bliskoznaczne

Treść słowa *r-c-ch*, ustaloną w oparciu o analizę cytowanych miejsc biblijnych, można by zestawiać z następującymi 29 wyrazami bliskoznacznymi: 1. *'-b-d* (wytępić), 2. *b-'-r* II (zgładzić), 3. *b-th-q* (przebić mieczem), 4. *d-q-q* (wygładzić), 5. *d-q-r* (przebić mieczem), 6. *h-r-g* (zabić), 7. *z-b-ch* (zabić na ofiarę), 8. *ch-l-l* II (przeszyć), 9. *ch-l-p* II (przebić), 10. *ch-n-q* (zadusić), 11. *ch-r-m* (poświęcić na ofiarę), 12. *t-b-ch* (zarzynać), 13. *t-'-n* I (przebić), 14. *k-l-h* (wykończyć), 15. *k-r-th* (wytępić), 16. *m-w-th* (zabić), 17. *m-ch-h* I (wymazać), 18. *n-k-h* (uderzyć śmiertelnie), 19. *n-p-l* (napadać), 20. *n-p-c* (roztrzaskać), 21. *s-q-l* (ukamienować), 22. *p-g-'* (zabić w spotkaniu), 23. *q-t-l-* (zabić), 24. *r-g-m* (ukamienować), 25. *r-t-sz* (powalić, roztrzaskać), 26. *sz-d-d* (spustoszyć), 27. *sz-ch-t* (zarznąć), 28. *sz-ch-th* (zniszczyć), 29. *sz-m-d* (zniszczyć, zgładzić).

Gdy przy pomocy konkordancji zbada się, ile razy powyższe słowa bywają orzekane w różnych grupach znaczeniowych zarówno w odniesieniu do osób zabijanych (np. na wojnie, w pojedynku, masowo, w znaczeniu zabicia króla, wroga osobistego, politycznego, bratobójstwa, zabójstwa z pobudek religijnych, na mocy sprawiedliwego czy niesprawiedliwego wyroku śmierci, dla dobra publicznego lub wbrew dobru publicznemu itp.), jak i w odniesieniu do sprawców zabójstwa (króla, trybunału sądowego, wojska, kogoś pojedynczego, grupy ludzi, Boga, zwierząt itp.), treść tych słów będzie można porównać z poznaną już treścią słowa *r-c-ch*. Porównanie to powinno prowadzić do wyodrębnienia jednego lub kilku słów najbardziej odpowiadających charakterystycznej treści słowa *r-c-ch*, by na tej podstawie orzec, czy któreś z nich nadałoby się dla wyrażenia w sposób ogólny apodyktycznego zakazu zabójstwa na równi dobrze, jak słowo *racach* z Dekalogu.

Wydaje się, że selekcję przytoczonych słów należy rozpocząć od wykluczenia hapax legomena oraz tych słów, które występują w Biblii tylko kilkakrotnie⁴⁴. Wykluczyć należy także słowa, które występują w zna-

⁴² Odnośnie do użytego tu określenia „dobro publiczne” zob. niżej, przyp. 56.

⁴³ Por. np. Pwt 22, 26; Sdz 19, 22; 20, 3. 13; 3 Krl 19, 10. 13; 21, 20; Ps 94, 4. 20. 21; Oz 4, 2; 6, 9.

⁴⁴ Są to następujące słowa, według przyjętej wyżej (s. 9) kolejności: nr 3, 9, 10, 13, 23, 25.

czeniu „zabijać” raczej tylko przypadkowo⁴⁵. Wyłączyć należałoby słowa oznaczające zabijanie kultowe⁴⁶. Do wyrażenia ogólnego zakazu zabójstwa nie nadawało się słowo oznaczające tylko jakiś szczegółowy rodzaj śmierci⁴⁷. Ponieważ *racach* nie występuje w kontekście sprawiedliwego wyroku śmierci⁴⁸, należy z kolei wyłączyć słowa używane często właśnie dla wyrażenia sprawiedliwej egzekucji⁴⁹. To samo dotyczy słów, które odnoszą się niejednokrotnie do Boga jako „zabijającego” złych ludzi⁵⁰.

To czysto mechaniczne zestawienie treści nagromadzonych słów bliskoznacznych ukazuje wyjątkowość treści słowa *racach*. Najbardziej znaczeniowo do niego są zbliżone 3 słowa: *hikkah*, *harag* oraz *hemit*. Mimo to do wyrażenia zakazu zabójstwa nie nadawałaby się formuła *Lo' tikkeh* (nie będziesz uderzał-zabijał) ze względu na wieloznaczność słowa *nakah* (uderzyć, a dopiero w dalszym znaczeniu: zabić).

Słowa *harag* oraz *hemit*, występujące często zamiennie w tym samym kontekście⁵¹, zachodzą w Biblii o wiele częściej od stosunkowo rzadkiego *r-c-ch* (176 i 209 razy na 49). Skoro dla wyrażenia zakazu zabójstwa nie wybrał prawodawca któregoś z nich, kierował się widocznie ich odmiennymi zastosowaniami, które uznał za zbyt nieściśle w porównaniu z precyzyjnym, emfatycznym znaczeniem słowa *racach*. I rzeczywiście, w przeciwieństwie do *harag* słowo *racach* nie występuje nigdy w sensie zabijania na wojnie, z pobudek religijnych, wykonywania sprawiedliwych wyroków, zabijania dla dobra publicznego ani też w odniesieniu do Boga-Sędziego jako sprawcy zabójstwa. Podobnie w porównaniu z *hemit* nie bywa *racach* orzekane o zabijaniu w walce, w formie sprawiedliwych wyroków, ze względów religijnych ani też o Bogu jako sprawcy czyjejś śmierci.

Porównanie to rzuca mocne, kontrastowe światło na treść słowa *racach*, które jedyne spośród tylu spokrewnionych treściowo słów nadawało się do wyrażenia ściśle określonych rodzajów zabójstwa, odpowiadających emfatycznej treści słowa *racach*.

Wyrażenie synonimiczne

Całkowity brak w pełni adekwatnego synonimu słowa *racach* mógłby wpłynąć na podważenie ogólnej wartości wniosków, do jakich zdają się prowadzić konkluzje analizy niewielu miejsc biblijnych, w których za-

⁴⁵ Słowa nr 4, 8, 14, 17, 19, 20, 22, 26, 29, a nawet jeszcze inne ze względu na nieściśłość znaczenia: nr 1, 2, 15, 18, 28.

⁴⁶ Słowa nr 7, 12, 27, a także nr 11.

⁴⁷ Nr 3, 5, 10, 13, 20, 21, 24, 25.

⁴⁸ Por. przyp. 41.

⁴⁹ Słowa nr 2, 15, 16, 21, 24, a także 11, 18.

⁵⁰ Słowa nr 1, 2, 6, 11, 14, 15, 16, 18, 23, 28, 29, a także nr 12, 20, 26.

⁵¹ Np. Rdz 37, 18. 20. 26; Sdz 9, 54; Joz 10, 11; 2 Sm 3, 30. 37; 4, 7. 11; 14, 6n.

chodzi słowo *racach*. Wydaje się jednak, że brak ten zastępuje w zupełności zwrot ⁵² *szafak dam naqi* (przełać krew niewinną) (10 razy w Biblii hebrajskiej) lub samo tylko *dam naqi* (krew niewinna) (11 razy w BH) ⁵³.

Z analizy tych 21 miejsc ⁵⁴ okazuje się, że zwrot „(przełać) krew niewinną” oznacza:

a) Zabicie człowieka prywatnego, ludzi ubogich, dzieci, niekiedy kogoś zaangażowanego w życie polityczne, niejednokrotnie proroków lub kapłanów, narażających swoje życie przez spełnianie niepożądanego w oczach wielu misji wstrząsania sumieniem narodu. Zawsze jednak chodzi o ludzi bezbronnych, jak to widać m. in. w wypadku masowego zabijania niewinnych imigrantów żydowskich w Jl 4, 19 ⁵⁵.

b) Sprawcą zabójstwa jest: król, sędziowie, niekiedy niesprawiedliwy sąd religijny, pewne grupy polityczne, a nawet wrogi naród lub też osoba tylko prywatna.

c) Motywami, jakimi kierują się „przelewający krew niewinną”, to ludzkie niskie pobudki, a w szczególności: chciwość, chęć wzbogacenia się za wszelką cenę, zazdrość, zemsta, osobista nienawiść, rozbójnictwo oraz chęć przypodobania się potężniejszemu sojusznikowi zarówno w dziedzinie politycznej, jak i religijnej — w każdym razie nigdy właściwie pojęte dobro publiczne ⁵⁶.

Z przeprowadzonej analizy wynika, że znaczenie zwrotu „przełać krew niewinną” pokrywa się we wszystkich szczegółach z emfaticzną treścią słowa *racach*. Podobnie jak *r-c-ch*, zwrot *szafak dam naqi* (przełać krew niewinną) nie zachodzi zasadniczo w kontekście wojennym. Natomiast zbliża się do niego — jako pewien „nowy” element — tekst Jl 4, 19, w którym jest mowa o masowej zagładzie niewinnych Żydów przez Edomitów i Egipcjan, w celu pozyskania sobie tym względów

⁵² Jak się wydaje, zwrot ten nie doczekał się dotychczas należytego opracowania w literaturze biblijnej. Nie zwrócił nań uwagi również J. J. Stamm, l. c.

⁵³ To samo znaczenie — w pełni równoważące treści słowa *racach* posiada również ogólniejszy zwrot: „przełać krew” (bez dodatku: „niewinną”), a nawet samo słowo „krew”, gdy z kontekstu wynika, że chodzi o przelaną krew człowieka. Mimo to te teksty nie zostaną tu wykorzystane.

⁵⁴ 4 Krl 21, 16a; 24, 4a. b; Iz 59, 7; Jr 2, 34; 26, 15; 22, 3; 7, 6; 22, 17; 19, 4. Ps 106, 38; Przp 6, 17; Ps 94, 21; Jl 4, 19; Jon 1, 14; 1 Sm 19, 5; Pwt 27, 25; 21, 8. 9; 19, 13. 10.

⁵⁵ Por. np. D. Deden, *De kleine Profeten, De Boeken van het Oude Testament*, t. XII, 1—6, Roermond 1953, s. 113; J. A. Thompson, *The book of Joel*, *The Interpreter's Bible*, t. 6, New York 1956, s. 760.

⁵⁶ Na motyw dobra publicznego zwraca niedwuznacznie uwagę np. Jonatan — 1 Sm 19, 5; oraz Jeremiasz Jr 26, 15, 16—19, 24. Wydaje się, że „dobrem publicznym” jest przede wszystkim zarówno indywidualnie, jak i społecznie pojęta wierność przykazaniom Jahwe, zapewniająca dobrobyt i łaskawość Jahwe. Por. np. charakterystyczne wyrażenia w Pwt 19, 13; 21, 7—9 (D); Lb 35, 31. 33n. (P).

potężnej Babilonii⁵⁷. Dalsze „nowe” elementy to odniesienie znaczenia „przelać krew niewinną” również do zabijania proroków i kapłanów Jahwe, jako znienawidzonych przez pewne oficjalne czynniki administracyjne, oraz na niewinne dzieci zabijane w ramach bałwochwalczego kultu. Należy jednak dodać, że te „nowe” elementy nie sprzeciwiają się w niczym emfatycznej treści słowa *racach*, ale uzupełniają ją organicznie, rozciągając ją tylko na szereg konkretnych zastosowań, których nie stwierdzono przy słowie *racach*, ze względu na szczupłą ilość wypadków jego występowania w Biblii hebrajskiej.

*

Celem niniejszego artykułu było ustalenie właściwej treści, kryjącej się w apodyktycznym sformułowaniu *Lo' tircach* — Nie będziesz zabijał! jako ukoronowaniu ogólnego izraelskiego zakazu zabójstwa. Najpierw ukazał się przypuszczalny sens słowa *r-c-ch*. Następnie próbowano ściślej ustalić treść słowa *r-c-ch* zarówno w formie rzeczownikowej *rocéach* (zabójca oraz morderca), dochodząc do odkrycia emfatycznego znaczenia słowa *racach*, jak i w formie czasownikowej, która wzbogaciła znacznie zakres zastosowań rzeczownikowej formy, zwłaszcza o odcień niesprawiedliwości społecznej i sprzeczności z dobrem ogólnym oraz o ocenę moralną czynu zabójstwa. Tak uzyskaną treść utwierdziły argumenty negatywne — dzięki kontrastowemu zestawieniu treści słowa *racach* z treścią słów bliskoznacznych oraz jej porównaniu z jedynym wyrażeniem synonimicznym: „(przelać) krew niewinną”, które przyniosło wzbogacenie istotnej linii znaczeniowej słowa *racach* o kilka dalszych zastosowań, zwłaszcza w związku z morderstwami masowymi, zabijaniem dzieci oraz mężów Bożych.

Sformułowanie Dekalogu *Lo' tircach* (Nie będziesz zabijał!) zabrań i a z całą emfazą popełniania tak ustalonego pojęcia słowa *racach*. Jeżeli coś miało być zabronione, musiało odnosić się przede wszystkim do czynów poczytalnych, a zatem przede wszystkim do emfatycznego znaczenia słowa *racach*. Przemawia za tym zwłaszcza ten wzgląd, że prawodawstwo dotyczące sankcji w wypadku zabójstwa podkreśla znamiona poczytalności sprawcy bardziej niż przy jakimkolwiek innym przestępstwie⁵⁸.

Innymi słowy, zabronione jest wszelkie zabójstwo odpowiadające:

- emfatycznemu znaczeniu rzeczownikowej formy *rocéach* (morderca),
- wzbogaconemu o odcień znaczeniowy czasownikowych form od *racach* (zabić),

⁵⁷ Por. wyżej, przyp. 55.

⁵⁸ Zob. np. w Wj 21, 13n., 18n., 20n., 22n., 29; 22, 2; oraz przy całym prawodawstwie o azylu: Pwt 19, 1—13; Lb 35.

— oraz o jeszcze nowe elementy, zawarte w wyrażeniu synonimicznym *szafak dam naqi* (przelać krew niewinną).

Ponieważ emfatyczne znaczenie *racach* nie wyraża zabójstwa w sensie sprawiedliwego wyroku śmierci⁵⁹, można by tym samym przyjąć, iż przez samo użycie emfatycznego znaczenia *racach* w formule Dekalogu, prawodawca zezwala zarazem na pozabawianie życia na mocy prawnej egzekucji, pod warunkiem, że będzie to w ramach dobra publicznego⁶⁰ uzasadnione ważnymi racjami, równoważnymi niezwykle mu naciskowi, z jakim zabójstwo przeciwne temuż dobru ogólnemu jest zabronione, oraz przy zachowaniu zasad sprawiedliwości, uwzględniających takie same kryteria w odniesieniu do uczuć i wiedzy przestępcy, jakich prawodawca wymaga przy zakazie *racach* w znaczeniu emfatycznym.

Tym samym zaś — wbrew opinii Stamma⁶¹ — formuły *Lo' tircach* (Nie będziesz zabijał!) nie tylko nie można określać jako bliżej nie sprecyzowanego, ogólnikowego zakazu zabójstwa, ale trzeba ją uznać za brzemiennej w treść, fundamentalną zasadę, wyrażającą samo przez się, zarówno dla poszczególnych jednostek, jak i dla społeczeństwa piastującego władzę, decydujące kryterium o władzy nad życiem i śmiercią drugiego człowieka. A konsekwentnie sformułowanie Dekalogu nie tylko nie potrzebuje dodatkowych ograniczeń swej zbyt „ogólnikowej” treści, ale samo przez się stanowi i decyduje o takich czy innych — nie ograniczeniach zakresu zakazu zabójstwa, ale zastosowaniach wyrażonej przez siebie zasady.

„DU SOLLST NICHT TÖTEN

Als einzige bisher bedeutendere Auseinandersetzung behandelt das Tötungsverbot in Israel J. J. Stamms Aufsatz: „Sprachliche Erwägungen zum Gebot „Du sollst nicht töten” (ThZ 1(1945) 81—90). Stamm bezweckt auf Grund der Inhaltsforschung des Wortes *r-c-ch*, das in der Dekalogsformel vorkommt, die eigentliche Reichweite des Verbotes feststellen zu können. Da man aber schwer seine Behauptung bejahen mag, dass dieses Verbot allzu allgemein verfasst sei, so dass nachher weitere Bestimmungen erlassen werden mussten, die einige Arten erlaubter oder selbst geforderter Tötungen aus seiner Reichweite ausschalteten, schien es erwünscht, die Frage der eigentlichen Bedeutung des Wortes *r-c-ch* nochmals zu untersuchen, um Stamms Schlüsse auf Grund umfangreicheren Materials zu überprüfen.

Der Dekalog äussert das Tötungsverbot in der apodiktischen Form, die einer der meist charakteristischen, einheimischen Formulierungen des israelitischen Rechtsstils darstellt. In dieser Formulierung wirkt es am klarsten, allgemeinsten und zugleich am direktesten — im Gegenteil zu 29 verschiedenen anderen, nicht immer eindeutigen Vorschriften, die ebenfalls dieses Verbot irgendwie ausdrücken. Deshalb ist es erlaubt, die Auseinandersetzung über den eigentlichen Inhalt und

⁵⁹ Zob. wyżej, przyp. 41.

⁶⁰ Por. wyżej, przyp. 56.

⁶¹ Zob. wyżej, s. 1, przyp. 4.

die Reichweite des Tötungsverbotes auf die Dekalogsformel, eigentlich aber auf das Wort *r-c-ch* allein zu beschränken.

1. Auf Grund des Satzes, dass die Urstämme nur aus zwei Konsonanten bestanden und etwaigen Bedeutungsmodifikationen erst durch das Herantreten einer dritten unterlagen, und dass die Bestandkonsonanten eines Wortes sowohl progressiv als auch regressiv einer Evolution unterliegen konnten, darf auch der Inhalt des Wortes *racach* im Lichte seiner vielgliedrigen etymologischen Wortabstammung betrachtet werden. Diese Untersuchung führt zum Schluss, dass der allgemeine Gedanke eines tödlichen Handelns jemand gegenüber am treffendsten eben durch das Wort *r-c-ch* ausgedrückt wird, im Gegenteil zu anderen Wörtern aus folgenden Wortgruppen: *r-c-+*, *r-’-+*, *i-g-+*, *r-d-+*, *r-+-+*, *n-+-+*.

2. Die Betrachtung des Zusammenhanges der Bibelstellen mit dem Wort *r-c-ch* in der Substantiv-Form (*rocéach*) führt zwar zur Annahme, dass sie anscheinend in zweifacher sich widersprechender Bedeutung vorkommt:

a) Der *rocéach* (Töter) als einer, der jemand unvorsätzlich getötet hat, sowohl aus Mangel vollen Bewusstseins, als auch bösen Willens.

b) Der *rocéach* (Mörder) als einer, der jemand vorsätzlich getötet hat, worauf der Zustand seines vollen Bewusstseins hinweist, wie auch der böse Wille dem Nächsten gegenüber.

Trotz der anscheinenden Zwiedeutigkeit der *rocéach*-Form, wird sie durch die Hagiografen einerseits bewusst und mit Emphase benutzt in der Bedeutung „Mörder“ (vorsätzliches Töten), wie dies besonders aus Nu 35, 16—21 erhellt, andererseits aber in der Bedeutung „Totschläger“ (unvorsätzliches Töten) nur deshalb, weil die hebräische Sprache über kein anderes derartiges Dingwort verfügt.

Der Zusammenhang der Verbalformen von *racach* in der Bibel erweist die Bedeutung einer Tötung aus Privat-Motiven, die ungerecht und rechtswidrig begangen wird, an einem unschuldigen, privaten, wehrlosen Menschen, durch jemand Privaten oder Offiziellen, doch immer dem richtig begriffenen Gemeinwohl zuwider und mit besonderer Hervorhebung der Sündhaftigkeit und des sittlichen Übels dieser Tat.

3. Der so festgesetzte Inhalt des *racach* kann mit sinnverwandten Wörtern verglichen werden (es werden 29 solche Wörter analysiert). Diese Untersuchung erlaubt die Besonderheit des *racach*-Inhaltes in helles Licht zu stellen. Es gibt nämlich keine der besprochenen Wörter, selbst nicht das mit *racach* verwandteste *harag*, *hemit* und *hikkah*, die den *racach*-Inhalt völlig stellvertreten könnten.

Mit diesem spezifischen Inhalt des *racach* stimmt jedoch ganz und gar ein synonymischer Ausdruck überein: „Unschuldiges Blut vergiessen“, oder nur: „Unschuldiges Blut“ (zusammen 21 Bibelstellen). Dessen Inhalt ist folgendermassen festzusetzen:

Das Töten eines privaten, armen Menschen, Kinder, Wehrloser, manchmal Menschen, die eine undankbare Mission im zum Heidentum neigenden Volk erfüllten; begangen durch eine private oder öffentliche Person, oder gar durch eine grössere Gemeinschaft; aus privaten, politischen, religiösen Motiven, die jedoch immer dem Gemeinwohle widerfahren.

Die inhaltliche Zusammenstellung des Ausdrucks „Unschuldiges Blut (vergiessen)“ mit dem Wort *racach* beweist, dass sie sich völlig decken, jedoch so, dass der Ausdruck „Unschuldiges Blut“ — die wesentliche Bedeutungsrichtung des *racach* um einige neue Lebenslagen erweitert: um Massenmorde (Jl 4, 19), um das Töten der Priester und Propheten Jahves und Kinder als Kultopfer.

Die Formel des Dekalogs „*Lo’ tircach*“ verbietet das Töten als „*racach*“. Es muss sich augenscheinlich um die als „emphatisch“ erkannte Bedeutung handeln, da dafür die Strafverordnungen sprechen, in denen besonders die Zurechnungs-

fähigkeit des Täters hervorgehoben wird. Es wird also ein jedes Töten verboten, das der Substantiv-Form *rocéach* entspricht, bereichert um alle Bedeutungsnuancen der Verbal-Form des *racach*, wie auch noch um weitere neue Elemente, die sich aus dem synonymischen Ausdruck „Unschuldiges Blut (vergiessen)” ergeben.

Da die emphatische *racach*-Bedeutung im Sinn des Tötens auf Grund eines gerechten Todesurteiles nicht vorkommt, dürfte gleichzeitig angenommen werden, dass der Gesetzgeber erlaubt, jemandes des Lebens auf Grund einer gerechten Urteilsvollstreckung in Rahmen des Gemeinwohles und aus verhältnismässig wichtigen Gründen zu berauben.

Stamm zuwider müsste also festgestellt werden, dass die Formulierung *Lo' tircach* nicht nur als ein näher nicht bestimmtes Tötungsverbot bezeichnet werden kann, sondern dass sie als ein inhaltsschwangeres Prinzip anzusehen ist, das an sich selbst das entscheidende Kriterium der Gewalt über Leben und Tod des anderen darstellt. Die Dekalogsformulierung braucht nicht nur nachträglicher Einschränkungen ihres „vagen” Inhaltes, sondern sie bestimmt durch sich selbst die Anwendungen des an sich geäusserten Prinzips.